

Сергій Конча

Міграції індоєвропейців у висвітленні лінгвістичної палеонтології (на прикладі назви лосося)

*Розглядається історія поглядів на можливість використання назви *laks- 'лосось' для визначення первинної області розселення індоєвропейців. Пропонуються додаткові аргументи на користь знайомства первинних носіїв індоєвропейських мов з північноатлантичним різновидом лосося.*

*The history of investigation of Indo-Europeans name for Salmon (i.-e. *laks-) and its importance for Indo-European's Homeland determination is examined in the paper. The author proposes additional arguments for corroboration of acquaintance of ancient Indo-European language speakers with North Atlantic variety of salmon.*

Від початку історії людства міграції були невід'ємною й органічною її частиною. Опосередковуючи поширення культурних досягнень, міграції сприяли світовому прогресу, проте не менш часто вони призводили до руйнівних, деструктивних наслідків, пригальмовуючи розвиток як окремих народів, так і цілих цивілізацій. З переміщеннями великих груп населення тісно пов'язані процеси етногенезу – міграції могли вести як до занепаду й загибелі етносів, так і до народження нових. Нерідко міграційні процеси відбувалися бурхливо й яскраво, лишаючи по собі виразні спогади в писемних джерелах, але не менш часто вони проходили майже непомітно для сучасників, призводячи до не менш значних наслідків.

Далеко не всі з тих міграційних процесів, що відіграли важливу історичну роль, відображені в писемних джерелах з бажаною для сучасних науковців повнотою. Задля кращого їх висвітлення, дослідники звертаються по допомогу до суміжних з історією наукових дисциплін: археології, антропології, порівняльного мовознавства, в останні десятиріччя – біогенетики. Методи цих наук не лише дозволяють заповнювати білі плями в писемній історії, а й дають змогу заглядати в глибини дописемних епох.

Серед багатьох важливих проблем у парадигмі пізнання доісторичного минулого, поважне місце займає проблема походження індоєвропейців – спільних пращурів більшості народів Європи (у т. ч. слов'ян, германців, латинян, греків тощо), а також народів Ірану та Індії. Вважається, що приблизно між VII і III тис. до н. е. відбувався потужний рух населення (серія міграцій) з якогось центру, що призвів до поширення мовно і культурно споріднених племен на половині Євразійського континенту [5; 13; 15, с. 373–387]. Нащадкам вихідців із цього центру – індоєвропейським народам судилося відіграти вирішальну роль у створенні давніх цивілізацій Ірану, Індії, Малої Азії, Греції, Італії, зрештою також – європейської середньовічної цивілізації. Однак, попри тривалі зусилля багатьох науковців, первинний центр зародження індоєвропейської мовно-культурної спільноти, причини й обставини міграцій індоєвропейців та фактори, які мали посприяти їхньому надзвичайному поширенню, лишаються невизначеними.

Дані, накопичені археологією, дозволяють на сьогодні відслідковувати міграційні рухи доби неоліту (VII–V тис. до н. е.) та палеометалу (IV–II тис. до н. е.), які в різні часи зароджувались в Анатолії, в степах Надчорномор'я та Прикаспію, в Центральній Європі тощо, поширюючись згодом значними просторами Євразії. Проте методами однієї лише археології достеменно неможливо з'ясувати, якому саме з цих міграційних процесів може відповідати рух давніх носіїв індоєвропейських (далі – і.-е.) мов [13]. Антропологія та біогенетика, очевидно, можуть додавати свої аргументи до цих пошуків, але навряд чи їхні свідчення можуть розглядатися як визначальні. Оскільки належність до і.-е. родини визначається, насамперед, за мовною ознакою, пряме ото-

тоження власників черепів певної форми або носіїв певного набору хромосом з представниками тієї чи іншої мовної родини, групи є, вочевидь, не виправданим методологічно. Тому дослідження, пов'язані з порівняльним лінгвістичним аналізом, продовжують відігравати у вивченні найдавніших сторінок минулого індоєвропейців провідну роль.

Свого часу (вже більш як півтори сотні років тому) у справі реконструкцій і.-е. минулого почали активно застосовувати метод т. зв. «лінгвістичної палеонтології», який полягає у зіставленні відновлених засобами порівняльного мовознавства спільних для всіх індоєвропейців назв природних об'єктів і явищ з ареалами поширення цих об'єктів [17; 5, с. 465–686; 9; 10; пор. також 4; 8]. Скажімо, факти наявності в спільній і.-е. мові («прамові») назв для гори (*g^her-), моря (*mer-), дерева (*dr(e)u-), на думку деяких авторів, можуть вказувати, що прабатьківщину слід шукати там, де вкриті лісом гори межують з морськими узбережжями. Проте, останнє можна стверджувати, лише при доведенні, що індоєвропейці позначали терміном *g^her- власне гори (у сучасному розумінні), а не пагорби та узвишся, а терміном *mer- тільки моря, а не також і великі озера. Як бачимо з цих прикладів, визначення давніх значень слів (коренів) є завданням не з легких.

Проте методологічні труднощі не зупиняли дослідників: поступово накопичилися розлогі списки слів зі сфери флори, фауни, кліматичних та метеорологічних явищ, за допомогою яких намагалися, якщо не встановити центр поширення (прабатьківщину) індоєвропейців з однозначною точністю, то принаймні визначити ту кліматичну зону, великий географічний ареал, у межах якого ця прабатьківщина мала би знаходитись. На жаль, тривалі дискусії, що точились із цього приводу, не призвели до вироблення консенсусу поглядів на розміщення прабатьківщини індоєвропейців [пор. 9; 13], що не могло не викликати скептичного ставлення до методу лінгвістичної палеонтології в цілому [10, с. 39–40].

Та все ж, на думку автора цих рядків, можливості даних «лінгвістичної палеонтології» далеко не вичерпані. При певному уважному підході до їхнього використання у поєднанні з результатами археологічних досліджень, вони цілком можуть надати нових позитивних зрушень справі встановлення центрів і напрямків індоєвропейських міграцій. Проілюструвати цю тезу нам допоможе приклад назви риби лосося (лат. Salmo), індоєвропейська праформа якої реконструюється як *laks-.

Вказана назва давно вже використовувалась у відповідних реконструкціях – одні автори вважали її найнадійнішим і найпоказовішим аргументом для окреслення контурів первинного і.-е. ареалу, для інших відповідні побудови здавалися яскравим прикладом методологічних хиб і квазі-наукових спекуляцій [6, с. 201–207; 8, с. 104–106; 21; 23; 24].

Назва лосося є, насамперед, спільною для германських мов: нім. Lachs, данськ., швед. і норв. laks, lax,

lahen, балтських: лат. *lasis*, лит. *lašiša, lašis*, прус. *Lassaso* та слов'янських: рос. і укр. *лосось*, польськ. *łosoś*, чеськ. *losos*. Дані порівняльної фонетики [12, с. 109–163; 15, с. 58–93] вказують на те, що наведені слова не є результатом пізніх запозичень з однієї мови в іншу, а сягають давньої спільної праформи (**laks-*) [7, с. 291; 16, с. 522; 29, с. 551].

Певний час вважалося, що слово **laks-* 'лосось' було властиве лише північній гілці індоєвропейців [17, с. 88]. Остання мала, начебто, становити на певному етапі мовно-етно-культурну єдність, з якої беруть свій початок германці, балти і слов'яни. Однак на кінець XIX ст. почали заперечувати спільний етап розвитку для означених мовних груп, відносячи властиві їм лінгвістичні збіги або на рахунок давньої і.-є. спадщини, або ж відносно пізніх міжетнічних зв'язків і контактів [14, с. 34–73, 208–220].

У руслі цього підходу німецький етнолог та антрополог Карл Пенка одним із перших виступив з обґрунтуванням спільної.-є. характеру лексеми **laks-* 'лосось', поява похідних якої у германців, балтів і слов'ян, на його думку, не могла бути результатом вторинних взаємовпливів [28, с. 46–52]. Оскільки справжній лосось (*Salmo salar*) водиться лише у басейнах північної частини Атлантичного океану – у річках, що впадають до Північного, Балтійського, Білого морів, то десь у межах цього регіону і мала знаходитись загальна прабатьківщина усіх індоєвропейців. Відповідно «аргумент лосося» мав би виключити з кола пошуків прабатьківщини терени південної Європи, включаючи басейн Дунаю і Надчорномор'я, а також всю Азію. Із запереченням цієї думки виступив один з найвидніших лінгвістичних авторитетів тих часів Пауль Кречмер, який зазначив, що термін для лосося цілком міг виникнути і поширитися в області північних морів вже після розпаду і.-є. єдності [22, с. 108], а, отже, знайомство з лососем не обов'язково потрібно вважати критерієм локалізації і.-є. прабатьківщини.

Але сплигло небагато часу і в написах тохарською мовою (однією зі зниклих і.-є. мов, засвідченою написами I тис. н. е. у Північно-Західному Китаї) було виявлено відповідне гіпотетичній праформі **laks-* слово *laksi* зі значенням 'риба'. Цей факт відразу збільшив коло прибічників спільної.-є. характеру слова і в той же час породив тривалу дискусію навколо питання про первинність значень 'риба' і 'лосось' [21; 29, с. 551; 10, с. 44–46].

Вважається, що найбільш переконливо в цій суперечці прозвучала аргументація К. Швантнера, який зазначив, що в разі первинності значення 'риба' було би важко пояснити повну відсутність відповідної лексеми в усіх тих і.-є. мовах, які опинилися за межами ареалу лосося [29, с. 134]. У разі ж первинності значення 'лосось' є цілком закономірним, що ті групи, які вийшли за межі поширення денотата, втратили й назву. Лише тохари зберегли пам'ять про колись дуже цінний і, поза сумнівом, популярний промисловий об'єкт, перенісши його назву на весь відповідний клас особин.

1934 р. норвезький мовознавець Георг Моргенштієрне навів на користь і.-є. характеру назви осетинське (дігорське) слово *læsœg* ('лосось', 'форель'), зафіксоване ще у 1880-х рр. одним з перших дослідників осетинської мови Всеволодом Міллером [30, с. 557]. У 1920–30-х рр. критерій назви лосося (*Lachs-Argument*) зайняв поважне місце в парадигмі реконструкцій націоналістично зорієнтованих німецьких дослідників, які намагалися довести, що німці та скандинави є найбільш чистими нащадками давніх індоєвропейців і саме вони успадкували терени їхньої прабатьківщини. На цей час було накопичено чимало досить

надійних лінгвістичних аргументів на користь локалізації прабатьківщини в зоні з виразним північним (помірним) кліматом – назви для зими, морозу, снігу, льоду, для таких північних тварин як бобер, рись, білка та рослин як береза і верес [5, с. 677–683; 20, с. 29–37; 9; 10]. Суттєво підкоригувати контури прабатьківщини дозволяли аргументи лосося, а також дерева – бук. Знайомство індоєвропейців з лососем мало свідчити, що їхні терени знаходилися північніше витоків річок, що впадають до Північного і Балтійського морів, а наявність у прамові назви для бука виключала з вірогідного первинного ареалу майже повністю Східну Європу, а також приатлантичні частини Західної, де бук не ріс. Таким чином виходило, що прабатьківщина індоєвропейців майже вкладалася у межі тодішніх політичних кордонів Німеччини та Польщі [6, с. 201–208; 23; 29].

Результати другої світової війни призвели до суттєвої ревізії цих побудов. Однак показовість аргументу лосося далеко не була зведена нанівець. Зокрема, в одному з перших повоєнних досліджень з проблематики походження індоєвропейців, його автор Ернст Майер [26] переглядає аргументацію прибічників «нордичної» прабатьківщини, доходячи висновку, що найдавніші носії спільної.-є. мови мали бути вихідцями з північних районів Близького Сходу або з Балканського півострова. Однак при цьому знайомство індоєвропейців з морозною зимою, лососем і буком, на думку Е. Майера, свідчить про те, що на ранніх етапах розвитку, вони мали переміститися відносно компактною спільнотою в область холодних лососевих річок і тільки після цього розпалися на окремі групи, які мігрували до історично засвідчених районів розселення (Італії, Греції, Надчорномор'я тощо) [пор. 20, с. 33–34].

Невдовзі нові цікаві аргументи на користь спільноіндоєвропейського характеру назви лосося навів німецький санскритолог Пауль Тіме. У давніх ведичних текстах Індії (прототипи яких сягають II тис. до н. е.) він виявив три дуже подібних слова: 1) *lākṣā* 'червоний лак (фарба)', 2) *lakṣa* '100 000', 3) *lakṣā* 'ставка у гри'. Особливості розвитку давньоіндійської та індо-іранської фонетики не суперечать, як запевняє П. Тіме, тому, що усі три слова можуть сягати і.-є. праформи **laks-*, тоді як кореляція трьох різних значень слова вказує на те, що всі вони можуть бути виведені від значення 'лосось'. Дійсно: червоне м'ясо лосося могло зумовити семантику 'червоний'^{*}, властивість лосося з'являтися великими масами під час нересту могла підготувати значення 'сто тисяч' (первинно: 'величезна кількість')^{**}. Значення 'ставка у гри' розвинулось, на думку П. Тіме, через чималу вартісність лосося в очах давніх аріїв, великих шанувальників гри в кості [30, с. 551–557].

Таким чином, дослідник начебто отримує новий вагомий аргумент на користь того, що не лише якась частина давніх індоєвропейських племен мешкала в області лососевих річок, а майже усі носії індоєвропейських мов були вихідцями з Північної Європи, де водяться лососі. Оскільки ж П. Тіме не бачить підстав вважати, що на ранньому етапі розвитку пращури індоєвропейців мігрували з Близького Сходу (як це припускав Е. Майер), можна сказати, що він (якоюсь мірою) реабілітує концепцію «нордичної» прабатьківщини на іншому рівні наукового осмислення.

* Пор. польське *łososiowy* 'рожевий', англ. *salmon* 'лосось' і 'жовто-рожевий'.

** Порівняймо з цим те, що давньоєгипетський ієрогліф для головастика означає також '100 000', а китайський ієрогліф 'мураха' – '10 000' [30, с. 552–553; 6, с. 203].

Відстоює П. Тіме і споконвічний характер осетинського *loesœg*, яке посилює імовірність наявності назви для лосося в індо-іранських діалектах. Проте, П. Тіме застерігає, що слово *loesœg* позначає зовсім не справжнього лосося (*Salmo salar*), а лише схожий на нього вид форелі, або т. зв. каспійського лосося (*Salmo trutta caspius*), який також є представником родини лососевих, але відрізняється від справжнього лосося виглядом і способом життя; форма *loesœg* є, на думку П. Тіме, зменшувальною, що вказує на сприйняття пращурами осетин каспійської форелі лише як подібної до лосося особини [30, с. 507].

Аргументація П. Тіме посилює увагу до питання, але переконана небагато. Відразу ж з'являється низка спроб переглянути його висновки [23, 25; 6, с. 202–207]. Так, відомий австрійський індоєвропеїст Альфонс Нерінг [27] не знаходить причин аби не вважати, що і.-с. **laks-* первинно застосовувалось саме до лосося каспійського і що тільки пізніше це слово було перенесене пращурами германців, балтів і слов'ян на близький вид з басейну Балтійського моря. Версія про розміщення праатьківщини індоєвропейців у Прикаспії набагато краще пояснила би збереження лексеми **laks-* в давньоіндійській мові. На думку польського філолога Миколая Рудницького, праатьківщина індоєвропейців мала знаходитись на схід від Уралу у басейні Іртиша, де також, як гадав цей дослідник, водяться лососі* [29, с. 134–135].

Із запереченням гіпотези П. Тіме про сягання д.-інд. *lākṣā* 'червоний лак' і.-с. **laks-* виступив інший відомий знавець давньоіндійських текстів Манфред Майргофер [25], який обґрунтував сягання індійської лексеми індо-іранського кореня **goq-s* 'червоний'. Етимологію наведених П. Тіме слів зі значенням 'сто тисяч' і 'ставка у грі' М. Майргофер вважає в цілому темною, але не заперечує імовірності їхнього зв'язку з давньою назвою лосося [25, с. 181]. Тому можна сказати, що трактування уточнень М. Майргофера, як спрямованих проти показовості назви лосося в історичних реконструкціях [пор.: 1, с. 7; 6, с. 207], є неправомірним.

Порівнявши аргументи «за» і «проти» спільної.-с. характеру назви, філолог-германіст Віллі Кругман, висловився на користь перших. Згідно з його висновками, індоєвропейці мали добре знати лосося, давня назва якого збереглася як у германців, балтів, слов'ян, так і у тохарів та індоаріїв. Відтак, «аргумент лосося» може братись до уваги при окресленні праатьківщини. Але, всупереч переконанню П. Тіме, «аргумент лосося» не виключає з кола її пошуків область Каспійського басейну з Поволжям [23, с. 177–178].

З огляду на проблематичність індійських форм та семантичну неоднозначність тохарського слова, осетинське *loesœg* набуває особливого значення, оскільки, в разі виключення перших двох, тільки воно лишається підтвердженням спільноіндоєвропейської давності терміна. Проте фахівець з осетинської мови, видатний іраніст Васо Абаєв виступив з обґрунтуванням вторинності походження лексеми *loesœg* в осетинській [1, с. 7–8]. Дослідник зазначив, що закономірний рефлекс і.-с. **laks-* мав би виглядати в осетинській приблизно як **roehs(-œg)*, але не *loes-œg**. Остання форма,

* Автор вочевидь солідаризується з групою дослідників, які розміщували праатьківщину в області Південного Уралу (В. Бранденштайн, В. Копперс, пізніше – М. Гімбутас та ін.), але в даному разі він робить помилку, адже лосось не живе східніше Уралу [3].

** Того ж року, що й цитована праця В. Абаєва, виходить російський переклад роботи іншого відомого дослідника осетинської мови видатного мовознавця Емілія Бенвеніста, де визнається правомірність трактування *loesœg* як нормального осетинського рефлексу індоєвропейського **laks-* [2, с. 134].

на думку В. Абаєва, взагалі не може бути рідною в осетинській мові й, імовірно, постала в результаті проникнення з якоїсь європейської мови, близької до балто-слов'янських. Цей висновок повертає автора до констатації локального характеру герmano-балто-слов'янського слова. Підсумок В. Абаєва щодо значення лексеми звучить доволі категорично: «Lachs-Argument нужно раз и навсегда исключить из дискуссий о прародине индоевропейцев» [1, с. 8].

Проте у 1970-х рр. дискусія була поновлена американським етнологом А. Р. Дайболдом [19, с. 24]. На думку цього дослідника, згадані вище індоєвропейські назви лосося мають спільне походження з вірменським діалектним словом *lostdi* 'лосось', 'форель', а також з франко-італійськими позначеннями деяких подібних до лосося риб – *loche*, *lössia* і под., зв'язок яких з герmano-балто-слов'янськими назвами лосося раніше заперечувався з фонетичних причин. На думку А. Дайболда, первинна і.-с. праформа назви мала виглядати як **loksos* і означала не лише північноєвропейського лосося (*Salmo salar*), а сукупно різноманітні види форелі, так званого «дунайського лосося» (*Hucho hucho*), а також (або?) каспійського (*Salmo trutta caspius*) та чорноморського (*Salmo trutta labrax*) лосося-тайменя. Згодом, на заході Європи (в романських мовах) давня назва була перенесена на гольця, а у північних індоєвропейців – на *Salmo salar* балтійського басейну.

А. Дайболд утримується від однозначних висновків щодо локалізації праатьківщини носіїв і.-с. мови, хоча на вміщеній в його публікації мапі відтворюється дериваційна модель, яка передбачає зародження первинної індоєвропейської спільноти у Північному Надчорномор'ї [19, с. 342]. На жаль, спеціального обґрунтування в тексті ця позиція так і не отримала.

Коментуючи висновки А. Дайболда, український філолог-славист В. Коломієць висловлює сумнів щодо спільності походження франц. *loche*, італ. *lössia* тощо з **laks-*, але цілком погоджується з тим, що від спільної.-с. назви лосося-тайменя може походити вірменське *lostdi* (*losti*), рівно як і з тим, що на балтійського лосося була перенесена назва якогось південнішого різновиду лососевих, а, відтак, визнає слушною перспективу розміщення праатьківщини південніше ареалу лосося [8, с. 106].

«Лососевої проблематики» торкаються у своїй ґрунтовній праці Тамаз Гамкрелідзе та В'ячеслав Іванов [5, с. 536–537]. Приписуючи індоєвропейцям надзвичайно багатий комплекс знань про навколишній світ, автори, проте, відмовляють їм у знайомстві з лососем. Генезу і.-с. **laks-* автори, слідом за рядом інших дослідників, пов'язують з коренем **lak-* 'пляма', 'крапля' – себто, лосось був названий через наявність крапинок на тулубі [пор. 7, с. 291]. На думку Т. Гамкрелідзе та В. Іванова, спільнокореневі назви лосося утворилися в різних і.-с. мовах (діалектах) незалежно за ознакою характерного окрасу риби вже в ході їхніх пізніх міграцій.

Підводячи ризик під сказаним, можна констатувати, що на сьогоднішній день так і не було досягнуто консенсусу думок щодо значення назви 'лосось' для пошуку праатьківщини індоєвропейців [пор. 24]. Погляди коливаються від повного заперечення такого значення (В. Абаєв, Т. Гамкрелідзе, В. Іванов) до надання йому доволі високого ступеня (В. Кругман, А. Дайболд та ін.), при визнанні, однак, того, що назва мала означати не лише власне лосося, але й споріднені форми (форель, таймень, лосось-таймень).

При оцінці розглянутих підходів маємо враховувати наступні обставини:

1. При незалежному утворенні назви представників тваринного світу від давнішого значення 'плямистий', 'крапчастий' слід було б очікувати певної варіабельності набору денотатів – тобто термін у рівній мірі мав би бути застосований до інших риб, а також птахів, звірів, яких відрізняє плямистий окрас. Проте використання *lak- майже виключно для утворення назви лосося і застосування при цьому (у більшості випадків) деривативного показника *-s вказує на те, що лексема *laks- 'лосось' мала з'явитися вже в епоху спільної індоєвропейської мови і вже тоді слугувати для позначення певного різновиду лососевих.

2. Переконавання в обов'язковості переходу звуку l в r у ранній історії іранських мов, на чому, головним чином, ґрунтується заперечення В. Абаєва, відхиляється сучасними іраністами [18, с. 69–70], що свідчить на користь інтерпретації осет. loesœd як закономірного рефлексу спільної. -e. форми.

3. Справжній (північноатлантичний) лосось проводить значну частину свого життя в морі, але нереститься в річках на мілководді, зокрема, нерідко доходячи до верхів'їв європейських річок. При цьому дорослий лосось в річках харчуватися не може, з чим пов'язана масова його загибель у період нересту. Лосось нереститься лише в межах вузького термального режиму від 0 до +6 градусів, що зумовлює появу величезних мас цих особин на нерестилищах (кам'янистих і піщаних мілинах) пізно восени або раною зимою [3, с. 208–215]. Усі ці особливості життєвого циклу віддавна робили лосося відносно легкою (хоча й вузько-сезонною) здобичкою як для людини, так і для хижих тварин (ведмедя, вовка, лиса). Здається вельми імовірним, що саме ці природні риси лосося зумовили гарну поінформованість давніх індоєвропейців про нього, адже назва лосося та ще назва вуґра – це єдині назви риб, для яких постулюються індоєвропейські витоки. Для різновидів річкової та озерної форелі, для т. зв. дунайського лосося* (Hucho hucho) такі властивості не відзначені.

4. Назва лосося у прибалтійсько-фінських народів lohі, а також у саамів luossa, luos, luss [11, с. 104] запозичена з індоєвропейських мов [16, с. 524; 19, с. 353, 381]. З цього може впливати, що індоєвропейці (балти, германці) були давнішими мешканцями балтійського басейну, ніж фінно-угри, як це вже неодноразово (з опорою на ширше коло аргументів) зазначалося в спеціальній літературі [4, с. 67–68].

5. В ареалі мешкання Salmo salar (річках Балтійського та Північноморського басейнів) мешкають і місцеві різновиди Salmo trutta, відомі тут під назвами таймень, морська форель, пструг тощо [3, с. 235–239; 11, с. 105]. У разі допущення, що пращури германців, балтів і слов'ян прийшли на свої історично засвідчені терени з південніших територій, де вони мали знати тамтешніх Salmo trutta (або Hucho) під назвою *laks-, виглядає дещо дивним, що вони перенесли цю назву не на ближчі південним формам різновиди «морської форелі», а на морфологічно дальшого Salmo salar. Тим більше маловірогідною виглядає ця обставина з огляду на те, що згадані три гілки ніколи не утворювали тісної єдності – отже, кожна з них мала би незалежно від інших вдатися до однакової семантичної пересувки.

6. Російським поселенцям на Нижній і Середній Волзі та над Каспійським морем іменують вид Salmo trutta caspius не інакше як лосось (або ж сёмга, принісши останню назву з біломорського басейну, де сьомгою зветься Salmo salar).

* Назва «дунайський лосось» – умовна («літературна»), місцеві мешканці не називають цей різновид тайменя лососем: у німців він зветься Huchen, у болгар – пьстърва, у інших слов'ян – g(o)ловач, g(o)ловатиця, сулиця тощо [11, с. 94].

Ця ситуація є далеко не випадковою і роз'яснюється спостереженнями авторитетного іхтіолога Л. Берга: «Каспійський лосось очень близок, с одной стороны, к S. trutta, а с другой, – к S. salar, представляя смешение признаков, свойственных тому и другому. Возможно, что правильное относится каспийского лосося к типу Salmo salar» [3, с. 244].

Причина близькості каспійського лосося до північноатлантичного теж знаходить своє пояснення: у пізньольдовиковий період води басейнів Білого моря та Волги з'єднувалися завдяки протокам і озерам, що відбулося на складі також іншої фауни біломорського та каспійського басейнів [3, с. 311].

З огляду на сказане, цілком правомірним виглядає збереження індоєвропейської назви лосося в осетинській та у вірменській мовах (якщо зв'язок цих слів з і.-є. *laks- підтвердиться) – каспійський лосось колись підіймався р. Терек до Владикавказу та р. Курю фактично до кордонів нинішньої Вірменії [3, с. 245]. Певну подібність до Salmo salar має також і чорноморський лосось Salmo trutta labrax, який нереститься в річках північного та східного узбережжя Чорного моря [3, с. 240–241]. В класифікаціях він нерідко визначається як S. salar labrax, російські поселенці Чорномор'я називають цю рибу і лосось (сёмга), і кумжа (= лосось-таймень) [3, с. 239; 11, с. 107].

Наш огляд дозволяє зробити попередні висновки: 1) індоєвропейці доби спільної мови мали назву (*laks-) для позначення риби лосося; 2) найімовірніше цим словом позначався т. зв. «справжній лосось» – Salmo salar північноатлантичного басейну; 3) ним міг бути також каспійський (Salmo trutta caspius) або чорноморський (Salmo trutta labrax) різновид лосося; 4) вкрай мало вірогідно, що під назвою *laks- індоєвропейцям міг бути відомий первинно «дунайський лосось» (дунайський таймень = Hucho hucho) або якісь різновиди європейської озерної форелі; 5) «аргумент лосося» виключає з кола пошуків прабатьківщини індоєвропейців Іран, Індію, Середземномор'я (з Анатолійським півостровом).

1. Абаев В. И. Скифо-европейские изоглоссы: на стыке Востока и Запада / В. И. Абаев. – М.: Наука, 1965. – 168 с. 2. Бенвенист Э. Очерки по осетинскому языку [Перевод с франц.] / Э. Бенвенист. – М.: Наука, 1965. – 168 с. 3. Берг Л. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран / Л. С. Берг. – Ч. 1. – М.; Л.: Изд. Акад. наук, 1948. – 466 с. 4. Берг Л. С. Названия рыб и этническое взаимоотношения славян / Акад. Л. С. Берг // Советская этнография. – № 2. – 1948. – С. 62–73. 5. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. – Т. 2. – Тбилиси: Изд. Тбил. ун-та, 1984. – 1328 с. 6. Дегтерёва Т. А. Пути развития современной лингвистики / Т. А. Дегтерёва. – Кн. 1. – М.: Изд. ВПШ и АОН, 1961. – 216 с. 7. Етимологичний словник української мови [Під ред. О. С. Мельничука]. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1989. – 552 с. 8. Коломиец В. Т. Происхождение общеславянских названий рыб / В. Т. Коломиец. – К.: Наукова думка, 1983. – 160 с. 9. Конча С. В. Екологія індоєвропейської прабатьківщини: сніг узимку чи сніг у горах / С. В. Конча // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – 2002. – Вип. 6. – С. 24–29. 10. Конча С. В. Лінгвістична палеонтологія і проблема індоєвропейської прабатьківщини / С. В. Конча // Archaeology at Kyiv-Mohyla Academy. – Kyiv; Austin, 2005. – С. 38–52. 11. Линдберг Г. У., Герд А. С. Словарь названий пресноводных рыб на языках народов СССР и сопредельных стран / Г. У. Линдберг, А. С. Герд. – Л.: Наука, 1972. – 367 с. 12. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков [Перевод с франц.] / Антуан Мейе. – М.: Иностран. лит-ра, 1938. – 510 с. 13. Мэллори Дж. П. Индоевропейские прародины / Дж. П. Мэллори // Вестник Древней Истории. – 1997. – № 1. – С. 61–82. 14. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области [Перевод с нем.] / В. Порциг. – М.: Прогресс, 1964. – 332 с. 15. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков [Учебное пособие для филологических факультетов] / А. Н. Савченко. – М.: Высшая школа, 1974. – 410 с. 16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [Перевод с нем., дополнения О. Н. Трубачёва.] / М. Фасмер. – Т. 2. – М.: Прогресс, 1986. – 611 с. 17. Шрадер О. Сравнительное языкознание и первобытная история [Перевод с нем.] / Отто Шрадер. – СПб.: А. Бенке, 1886. – 482 с. 18. Эдельман Д. И. Артикуляционная фонетика и типология

историко-фонетических процессов (к ламбдаизму и ротацизму в иранских языках) / Д. И. Эдельман // Индоиранское языкознание и типология языковых ситуаций [Сборник статей к 75-летию проф. А. Л. Грюнберга]. – СПб.: Наука, 2006. – С. 65–73. **19.** Diebold A. R. Contributions to the Indo-European Salmon problem / A. Richard Diebold // Current progress in historical linguistics [Editor W. M. Christie]. – Amsterdam; New York: North-Holland, 1976. – P. 341–387. **20.** Kilian L. Zum Ursprung der Indogermanen. Forschungen aus Linguistik, Prähistorie und Anthropologie / L. Kilian. – Bonn: Habelt, 1983. – 248 s. **21.** Krause W. Zum Namen des Lachses / Wolfgang Krause // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. I. Philologisch-Historische Klasse. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961. – № 4. – S. 83–98. **22.** Kretschmer P. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache / Paul Kretschmer. – Göttingen, 1896. – 428 s. **23.** Krogman W. Das Lachsargument / Willy Krogman // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen. – 1960. – Bd. 76. – H. 3/4 – S. 161–178.

24. Lachsargument [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Lachsargument>. **25.** Mayrhofer M. Altindisch lakṣā / Manfred Mayrhofer // Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. – 1955. – Bd. 105. – S. 175–183. **26.** Meyer E. Die Indogermanenfrage / Ernst Meyer. – Marburg, 1948: Elwert-Grafe. – 98 s. **27.** Nehring A. Die problematik der Indogermanenforschung / Alfons Nehring // Würzburger Universitätsreden. – B. 17. – 1954. – S. 5–24. **28.** Penka K. Die Herkunft der Arier. Neue Beiträge zur historischen Anthropologie der europäischen Völker / Karl Penka. – Wien; Teschen: K. Prochaska, 1886. – 182 s. **29.** Rudnicki M. Wartość nazw drzewa bukowe, łososia i rdzenia *lend-dla* wyznaczenia prakolebki indoeuropejskiej i słowiańskiej / Mykolaj Rudnicki // Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego. – Z. XV. – 1956. – S. 127–136. **30.** Thime P. Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache / Paul Thime // Abhandlung der Akademie der Wissenschaften und Literatur. – Mainz; Wiesbaden, 1953. – S. 539–613.

Віталій Кугай

Данило Скоропадський у таборі «Зомме-Казерне» в м. Аугсбург (Німеччина): епізод з життя української еміграції

Пропонована стаття є спробою відтворити на підставі архівних документів одну з сторінок біографії сина гетьмана України Павла Скоропадського – Данила Скоропадського, а саме його зустріч з українською еміграцією під час перебування у таборі для інтернованих українців «Зомме-Казерне» в м. Аугсбург (Німеччина).

The article is an attempt to reproduce on the basis of archival documents one page of biography of the Son of Hetman of Ukraine Pavlo Skoropadsky – Danylo Skoropadsky, namely his meeting with the representatives of Ukrainian emigrants during his stay in the camp for interned Ukrainians «Somme-Kaserne» in Augsburg (Germany).

В історії визвольних змагань українського народу є імена людей, які мало відомі широкому загалу. Одні з них несправедливо забуті, інші – замовчувались з причин ідеологічного характеру, треті – незаслужено обділені славою своїх знаменитих предків. Однією з таких постатей є Данило Павлович Скоропадський – син останнього гетьмана України Павла Скоропадського. Його життя є яскравим прикладом служіння інтересам України, боротьби за її волю, свободу, незалежність. З юності вихований батьком у душі служіння справі визволення України, він віддав їй всі сили, уміння, талант.

Постаті Павла Скоропадського останнім часом присвячено чимало досліджень сучасних українських науковців. Це, зокрема, такі праці, як «Павло Скоропадський. Останній Гетьман України» В. Савченка [6] «Гетьман України Павло Скоропадський (29 квітня 1918 – 14 грудня 1918 р.)» Л. Осауленко і В. Засєкіна, «Гетьман України Павло Скоропадський» [2; 3], «Архів Скоропадських» Г. Папакіна [5], праця «Український консерватизм і гетьманський рух» та ін. Стосовно ж особи його сина Данила, то вона, фактично, є недослідженою в українській історіографії і мало відомою широкому загалу.

Після смерті Павла Скоропадського у 1945 р. Данило продовжив його справу, очолив гетьманський рух* на чужині. У 1939 р. він переїхав з Німеччини до Англії, у Лондон, де мешкав до смерті у 1957 р. [4, с. 446–447]. Він користувався великим авторитетом не тільки серед прихильників ідеї гетьманського руху, але й серед переважної більшості української еміграції, людей різних політичних поглядів і течій.

У ЦДІАК України знаходяться документи з архівного фонду Скоропадських, які на даний момент перебувають на стадії науково-технічного опрацювання. Це матеріали, які нещодавно надійшли із Східноєвропейського науково-дослідного інституту ім. В. Липинського у м. Філадельфія

(США) за сприяння молодшої дочки Павла Скоропадського – Олени Отт-Скоропадської, що нині мешкає у Швейцарії. Серед них є спогади і свідчення різних людей, причетних до визвольної боротьби українського народу за незалежність, про героїчні й трагічні події минулого України. Це, зокрема, спогади полковника В. Євтимовича, професора В. Гришка, Р. Калюжного, особистого секретаря Д. Скоропадського та інших осіб про одну з сторінок із життя української еміграції у період після закінчення Другої світової війни [8].

Ці матеріали дають змогу відтворити один з яскравих епізодів біографії Данила Скоропадського – перебування у таборі для інтернованих українців «Зомме-Казерне» в м. Аугсбург (Німеччина), яке ілюструє, з одного боку, його ставлення до визвольної боротьби українського народу, а з іншого – взаємовідносини з тогочасним українським еміграційним оточенням.

1948 рік. Пovoєнна Німеччина, що знаходиться в руїні, розподілена на чотири зони окупації країн-переможниць у Другій світовій війні: американську, британську, французьку й радянську. На її території зосередилась велика кількість біженців з різних країн, понад мільйон з яких склали українці. Це колишні вояки, військовополонені, емігранти старої і нової хвилі [1]. Переважна більшість з них знаходяться у чисельних таборах для переміщених осіб, що розкидані на теренах усієї Німеччини. Знаходяться вони у неймовірно важких умовах: на межі голодування, без необхідної медичної допомоги, позбавлені Батьківщини й будь-яких сподівань на полегшення свого становища.

Слід відзначити, що табори для переміщених осіб були створені після закінчення Другої світової війни для тих людей, що були насильно вивезені, депортовані, полонені й опинились на території Німеччини, Австрії, Італії та інших країн Західної Європи. До 1947 р. вони знаходились під юрисдикцією UNRRA (міжнародної організації, створеної державами альянсу у Вашингтоні для допомоги потерпілим у війні країнам, що діяла з 1943 р. до 1947 р.). З 1947 р.

* СГД (Гетьманський рух) – союз гетьманців-державників, заснований у 1937 р. у Німеччині Павлом Скоропадським як організація консервативно-монархічного напрямку, що ставила за мету побудову незалежної української держави у формі гетьманату.